

De debò volien descobrir En Colom?

Autor: Pep Mayolas

Data de publicació: 04-11-2016

El dia 2 d'octubre de 2016 va aparèixer al diari «La Vanguardia» un article en què, sota el títol «Descobrir Colom», se'ns convidava a refrescar alguns dels tòpics canònics de la història oficial sobre el descobridor d'Amèrica. L'Institut Nova Història ha trobat avinent d'articular una sèrie de respostes i matisacions a moltes de les afirmacions que s'hi podien llegir.

El passat 2 d'octubre del 2016, el periodista Xavi Ayén signava un article a les pàgines de Cultura de La Vanguardia intitulat «Descobrir Colom», arran del debat obert per la sol·licitud de la CUP-Barcelona de retirar el monument que la ciutat va erigir al navegant l'any 1888 al capdavant de la Rambla.

La CUP justificava la intenció de retirar l'estàtua d'En Colom perquè entenia que constitueix un record i un símbol del genocidi dels pobles indígenes americans. L'article d'En Xavi Ayén, en conseqüència, es demanava si En Colom havia estat realment un genocida, si el movia la cobdícia o l'afany d'aventura i coneixement, quins sentiments tenia i si era un personatge digne de respecte. Les preguntes semblen del tot pertinents. Sobta, però, que la majoria de les respostes que ens presenta el periodista no vagin més enllà d'una —diguem-ne— actualització dels tòpics i clixés més repetits sobre el personatge, cosa que en un article que ens convida a «Descobrir Colom» resulta francament decebedor.

Un genovès que no sabia parlar genovès

D'entrada, l'Ayén afirma que «Colom és un personatge enigmàtic, començant perquè no tenim la seva partida de naixement, malgrat que va passar la infantesa i joventut a Gènova» i aquí obre parèntesi per deixar ben clar, com de passada, que «la seva catalanitat no sembla que tingui una base científica, més enllà que als escrits barrejava una base castellana amb paraules i construccions d'altres llengües mediterrànies». És a dir, els meticulosos estudis imparcials de reconeguts lingüistes acadèmics com Lluís d'Yzaguirre o Estelle Irizarry conclouen que En Colom tenia el català com a

llengua materna, i altres estudiosos internacionals —entre ells alguns castellans— estan en condicions d’afirmar que el descobridor no coneixia el dialecte genovès ni tampoc la llengua toscana, però això no representa una base científica prou sòlida per afirmar que En Colom era de Nació Catalana. En canvi, els dos-cents documents notarials italians sense cap informació relacionada amb els Reis Catòlics o el Nou Món que tracten de l’activitat del llaner i teixidor genovès Domenico Colombo, sis dels quals esmenten un fill que es diu Cristoforo, sí que conformen una base historiogràfica que demostra de forma científicament indiscutible que... un tal Cristoforo Colombo va passar la seva infantesa i joventut a Gènova. En cap cas, però, no aporten una sola prova, ni sòlida ni feble, que aquest personatge fos el descobridor d’Amèrica. I encara menys quan, segons l’arxiver Francisco P. Montes de Oca, en la sentència del litigi per l’herència de l’almirall a 2 de setembre de 1602, «els tribunals del regne declararen definitivament legítim successor d’En Cristòfor Colom el senyor comte de Gálvez, Jordi de Portugal, espòs d’Isabel Colom, tia d’En Diego, que fou quart almirall i virrei de les Índies. La qual cosa donà motiu per esbrinar que aquest cognom italià de Colombo no té cap cognació amb el de Colom espanyol i que a tot Itàlia no hi havia cap família que procedís o estigués lligada amb la de l’insigne Descobridor del Nou Món». Si a més a més d’aquesta sentència clara i contundent tenim en compte que En Ferran Colom, segon fill del descobridor, sempre va negar que el seu pare fos genovès —un senyal claríssim que en ple segle XVI ja hi havia interès per atribuir falsament aquesta identitat a l’almirall—, i que quan el pretès genovès Colón escrivia al Banco di San Giorgio de Gènova ho feia en castellà —en el seu castellà ple de catalanades, sí—, ara potser caldria demanar-nos què entenen per «base científica» l’autor de l’article i tots els qui asseguren que En Colom fou genovès.

Ni escola ni formació naval: era intrèpid, intuïtiu i autodidacte

Com a bon professional profà en la matèria sobre la qual escriu, En Xavi Ayén demana opinió a alguns dels especialistes acadèmics més acreditats. El medievalista José Enrique Ruiz-Domènec, tot parlant del Colón de la història oficial, ens refresca alguns dels atributs més repetits sobre el personatge: «navegador intrèpid, talentós en pilotatge i comprensió dels mapes. Intuïtiu; aprenia ràpid, i utilitzava mitges veritats i enganys per apaivagar els ànims de la tripulació». És l’etern Colón hàbil i eixerit, ben dotat per a la improvisació, digne de protagonitzar alguna novel·la picaresca del Siglo de Oro, un paio que «imantava la brúixola per despistar» (aquest fet està documentat l’any 1472, en què el futur descobridor, al servei de Renat d’Anjou —aleshores rei dels catalans—, comandava la persecució de la galiassa napolitana Ferrandina, mentre el llaner genovès comptava 21 anys, no tenia cap noció de brúixoles ni mapes i teixia aplicadament amb el seu pare). En la mateixa línia, En Ruiz-Domènec destaca també la psicologia del descobridor, perquè «sabia que els mariners eren un cas, a la mínima et passaven per la quilla, així que va aprendre a manipular les seves ambicions, i a més va elegir bé les seves tripulacions, per exemple els germans Pinzón». I l’Ayén continua: «Va ser autodidacte, ja que no va freqüentar cap universitat ni escola naval». Les paraules del doctor en història sumades a les del periodista invoquen una sensació recurrent en el relat de la descoberta: la travessia de l’Atlàntic es va realitzar sota les ordres d’un teixidor plebeu i estranger a la Corona, desconegut de gairebé tothom, sense cap mena de formació, a qui ni els militars a bord, ni els mariners professionals, ni tampoc els pretesos andalusos que «eren un cas i a la mínima et passaven per la quilla» haurien concedit cap mena d’autoritat, i encara menys si des de les Canàries els havia posat rumb a un destí que no coneixia ni ell (la història oficial no contempla el viatge de predescoberta d’En Colom. El sol atribuir a un pilot moribund que hauria revelat el secret al llaner genovès). La travessia de l’oceà, doncs, no es podia fer amb una colla d’homes de mar arreplegats per a l’ocasió, subjugats per les llegendes inquietants sobre la mar tenebrosa, malfiats d’un comandant plebeu autodidacte i sense escola a qui havien de confiar les seves vides, i tan proclius al motí com fàcils de manipular per la seva ambició. Una empresa com aquella només estava a l’abast d’unes tripulacions experimentades, compenetrades i disciplinades, coneixedores dels vaixells on es realitzaria la comesa, compromeses amb el seu almirall —que l’any 1477 ja havia estat a l’altra banda de l’Atlàntic i sabia molt bé on anava— i respectuoses d’una escala jeràrquica en missió militar i oficial. Hauríem de descartar d’una vegada i per sempre l’atmosfera llegendària d’aventura beneïta, però genial i afortunada, que envolta el periple de la Pinta, la Santa Clara i la Santa Maria.

Sabia escollir la tripulació: els germans Pinçon

Es pot subscriure de ple, aleshores, l’afirmació segons la qual En Colom va saber «escollir bé les seves tripulacions» i posa com a exemple «els germans Pinzón». Són un bon exemple, per bé que no serien originaris de Palos de la Frontera, com pretén la versió oficial. Els germans Vicenç i Alonso Anes Pinçon formaven part de la noblesa de Coïmbra i estaven emparentats amb la casa reial portuguesa. Van arribar a Catalunya durant la guerra civil catalana (1462-1472) com a oficials de Pere el Conestable, rei dels catalans durant una part del trienni (1464-1467) en què el president de la Diputació era l’ardiaca Francesc Colom Bertran, germà del futur descobridor d’Amèrica. A finals de la dècada dels 70 trobem els Anes Pinçon actuant com a corsaris amb seu a Pals d’Empordà, segons la documentació exhumada per la Núria Coll fa més de 50 anys. En Colom escolliria dos nobles portuguesos per comandar l’expedició de descoberta oficial per diverses raons: 1) Perquè els coneixia d’haver lluitat en el mateix bàndol durant la guerra catalana i confiava en la seva destresa nàutica, i probablement eren parents de la seva esposa, la infanta catalano-

portuguesa Felipa d'Avis i d'Urgell, substituïda en la història oficial per la inexistent Felipa Moniz de Perestrel, un personatge absent de tota documentació portuguesa; 2) Perquè la ruta més eficient per arribar a les Antilles des de la península ibèrica en aquella època consistia a baixar per l'anomenat corrent de les Canàries fins a trobar, a l'alçada de Cap Verd, el corrent dit equinoccial o del golf de Guinea, i això comportava navegar durant molts dies per aigües de sobirania lusitana, segons el Tractat d'Alcàçovas de repartiment de l'Atlàntic acordat entre la monarquia hispànica i els reis de Portugal l'any 1479. 3) Perquè tenia els Anes Pinçon justament a Pals, el veritable port de sortida de l'expedició colombina, vigilat des del castell de la família Pere, a la qual pertanyia el cosmògraf català Joan Pere, aquell que la censura va convertir en el porter Juan Pérez del convent de la Rábida (Huelva) que l'any 1485 acull el llaner genovès i el seu fill Diego quan hi arriben a peu i afamegats procedents de Portugal. Sembla més versemblant que En Colom arribés de la cort lusitana al port de Pals, fos rebut pel cosmògraf Joan Pere i el veguer de Girona, que el 1485 era el seu nebot Guillem Joan Colom, i a través del lloctinent reial de Catalunya Enric d'Aragó, comte d'Empúries i cosí del rei, i del canceller reial Pere Folch de Cardona, bisbe d'Urgell i que fins a l'agost d'aquell any seria també president de la Generalitat, concertés una audiència amb els Reis Catòlics, que obtindria sobretot gràcies a la seva condició d'infant de la cort portuguesa.

Era modest i contingut, però li agradava el luxe i la vida cara

La història oficial també entra en contradicció amb si mateixa quan es proposa descriure'ns com era En Colom. Així, interpellada per En Xavi Ayén, l'experta colombina del CSIC Consuelo Varela afirma que el descobridor era «modest amb el vestuari i el calçat, continent a l'hora de menjar i de beure», però més avall ens explica que era «presumit», que «es posava unes sabates vermelles i li agradava guarnir-se amb un collar» i que «va tenir una gran afició pels ornaments d'or». És a dir, portava una roba més aviat modesta i unes (discretes?) sabates vermelles, però es guarnia amb collarets d'or. És clar: es vestia i menjava segons la seva condició de llaner, però com a bon plebeu, s'enlluernava amb les joies i els metalls preciosos. No passa res. «Era l'home típic del Renaixement —opina En Ruiz-Domènec—, contradictori. Tenia un coneixement místico-religiós molt intens, i alhora era un home de món, obert als horitzons de negoci». O sigui: un menestral de família modesta i sense formació, però alhora de coneixement religiós molt intens (d'on el va treure?) i home de món. Contradictori? Sí. I què? Que no ens ha avisat, el catedràtic? «Li agradava molt la bona vida, que és cara, aquell luxe que s'introdueix al Renaixement, una època que fa salts socials que abans eren impossibles. De família comerciant, va passar a parlar amb els reis de tu a tu». I de la forma més natural, ben cert que sí. Era contingut en el menjar, el beure i el vestir, però li agradaven la bona vida i els luxes, que són cars. I tot i ser d'una jerarquia social molt allunyada de la reialesa, «parlava amb els reis de tu a tu». Siguem seriosos: «de tu a tu» amb els reis només hi parlen els seus parents immediats i les persones reials d'altres corts europees, i En Colom seria precisament això, l'espòs d'una infanta reial portuguesa que tenia llaços de sang amb els Reis Catòlics. Ara bé, si ens creiem la història oficial, potser ens hauríem de demanar si és possible que el gen campechano de l'actual monarca emèrit espanyol sigui una herència d'Isabel i Ferran, atès que ja rebien en audiència plebeus estrangers per parlar-hi de tu a tu.

Matava a qui li queia malament

Avisats com estem, no ens hauria d'estranyar, tampoc, que En Colom fos «afable quan parlava amb els estranys, molt agradable amb els de casa seva, graciós i alegre, i enemic dels renecs i blasfèmies, (...) però perdia els nervis i era busca-raons a la manera llatina». Així, doncs, perdia els nervis però tenia prou autocontrol com per no renegar ni blasfemar mentre ho engegava tot a dida. No som davant d'un home excepcional? Perquè també era afable, modest, contingut... i alhora era «arrogant, però seductor» i buscava brega com el típic italià guapo i bocamoll de les pel·lícules. Més endavant, però, serà «un egòlatra» i «un pèssim governant», que «va ser cruel» i «matava a qui li queia malament», perquè «no tenia escrúpols». Tot plegat fa l'efecte d'un rosari de símptomes d'un cacic bipolar, un bon jan plebeu que comença sent seductor, però no sap gestionar l'autoritat amb què l'han investit, es torna ximple i acaba sucumbint a l'egolatria i a l'abús de poder. L'afirmació «matava a qui li queia malament» fa mal en boca d'una acadèmica de projecció internacional i amb pretensions científiques. Segons aquesta visió, En Colom respondria a l'arquetip d'un senyor feudal immoral i capriciós, per qui la vida aliena no tenia cap valor i era capaç de llevar-la amb qualsevol excusa. Com un dolent de conte. Ningú amb un cert sentit del rigor es pot empassar que tot un càrrec institucional, un virrei, que havia de tutelar el desembarcament d'una civilització en una nova àrea del món, fos tan irresponsable de liquidar amb frivolitat indis i colons només perquè no li queien simpàtics o li duïen la contrària. Hom podria admetre un cert excés de crueltat en les primeres repressions, la lliçó d'un càstig exemplar per tal d'infondre temor entre els indis que no volguessin abraçar la Fe Catòlica, i alhora deixar clar als colons que no es vacil·larà a aplicar la llei a qui maltracti els indígenes o intenti enganyar-los a l'hora de comerciar. La falla del pèssim governant i de la crueltat sense escrúpols, però, fan la impressió de ser un recull d'acusacions falses redactades més tard, durant els plets entre els descendents de l'almirall i la Corona. No li deuria costar gaire a l'aparell de la monarquia fabricar denúncies per mal govern tot distorsionant i multiplicant les queixes dels colons castigats per En Colom, i així poder justificar el flagrant incompliment reial de les Capitulacions colombines signades amb el descobridor.

La Consuelo Varela ens notifica que «la seva salut era trencadissa, amb múltiples dolors, migranyes i penalitats que li van provocar un mal caràcter, iracund». Rere aquestes peculiaritats que s'usen per justificar la mort prematura del llaner, treuen el nas uns indicis que potser ens permeten acostar-nos a la veritat. Si sabem que En Colom tendia a ser calb, que tenia els cabells blancs, que havia demanat permís al monarca per viatjar en llitera, que va morir de senectute bona (que voldria dir en edat avançada), i que el rei Ferran, nat l'any 1452, el tractava d'ancià venerable —el Colombo de Gènova va néixer el 1451, igual que la reina Isabel: a cinquanta anys considerava ancians venerables els qui havien nascut un any abans que ell, el Rei Catòlic?—, entendrem que som davant les xacres d'un home molt gran, força més d'acord amb l'edat del descobridor català. Després d'examinar les freqüents al·lusions a dolors, malalties i penalitats físiques espigolades dels textos d'En Colom, el doctor Miquel Maresma va emetre un diagnòstic que descrivia l'afectació de l'almirall com una «poliartritis crònica degenerativa gotosa», una malaltia associada a una dieta massa proteica gairebé exclusiva de la gent rica o a un pacient d'edat avançada o, el més probable, totes dues coses alhora. Si En Colom va morir el 20 de maig de 1506, el llaner Colombo nat el 1451 tindria 55 anys. A despit que l'acadèmia ens ha volgut convèncer que al segle XV un home ja era vell als 40 anys perquè l'esperança de vida medieval no arribava gaire més enllà d'aquests guarismes, cal recordar que aquest indicador estadístic està afectat per l'alta mortalitat infantil pròpia de l'època i també per les guerres i les epidèmies, que feien estralls en totes les franges d'edat. Però una esperança de vida baixa no es tradueix automàticament en una llei biològica segons la qual «era impossible que ningú arribés als 70, 80, 90 i encara menys als 100 anys». Caterina Bertran Miquel, la mare del descobridor, nascuda el 1375, morí a Barcelona l'any 1470 amb 95 anys fets. Tenim registres on apareixen mestres d'universitat actius amb 85 anys, almiralls turcs que dirigeixen batalles navals amb 92 i 96 anys, clergues que arriben a centenaris. No hi havia jubilació —aquesta frontera mental que avui sembla indicar que a partir dels 65 anys ja no ets apte per a cap feina— i els problemes de salut no eren excusa perquè un capità de nau deixés d'embarcar-se. En són un testimoni eloqüent els detalls del mateix Colom, quan ens explica que fa gairebé tot el quart viatge estirat, sense veure-hi bé, inhàbil fins i tot per escriure, hi ha dies. La mala salut de l'almirall que recull l'experta Consuelo Varela, per tant, són les xacres de senectut que patia el Colom català, no pas les malalties de ric d'un llaner de cinquanta anys.

Va ser un genocida?

A la pregunta «En quina mesura Colom és responsable de l'extermini d'indígenes?», En Ruiz-Domènec pensa que el descobridor «va imposar pràctiques esclavistes a una població índia que no estava acostumada a les tasques de plantació», i que aquesta fou la seva «part conscient i malvada. Però no és comparable a la de conquistadors com ara Cortés i Pizarro». Després de sentenciar que «Europa ha d'averkonyir-se de com es va comportar amb els indis», admet —al·leluia!— que «no és acceptable carregar-l'hi tot a Colom», i per ell, la causa principal de l'extermini és que «van portar totes les malalties europees, que van produir mortalitats brutals. Les epidèmies van matar molta més gent que els soldats». Ja era hora que algun acadèmic es manifestés en aquest sentit en un mitjà de masses, i per tant, coincidim amb ell en el fet que l'etiqueta de genocida que darrerament s'ha penjat a En Colom no només és una exageració, sinó que en cap moment estaria justificada.

Cal descobrir el monument barceloní a En Colom

El monument barceloní al descobridor està carregat de signes, senyals, escuts i detalls de simbologia catalana, alguns molt evidents i d'altres menys explícits. Hi podem veure les estàtues d'en Lluís de Santàngel, l'escrivà de ració valencià que aportà els ducats necessaris per al viatge de descoberta, i que unes dècades abans havia estat llogater dels Colom a Barcelona; a continuació hi veiem l'empordanès Pere Bertran Margarit, cap militar de la segona expedició i cosí germà d'En Joan Colom Bertran, escollit i nomenat pel mateix descobridor; un quart de volta més enllà apareix la figura de fra Bernat Boïl, antic secretari del rei Ferran i cap dels ermitans de Montserrat, que fou el primer nunci apostòlic al Nou Món; i completa el cercle el cosmògraf Jaume Ferrer de Blanes, l'entès en cartografia cridat pels Reis Catòlics per tal d'assessorar-los en la negociació del nou Tractat de partició de l'Atlàntic amb la monarquia portuguesa. Molt per damunt d'ells i com una síntesi de tots quatre, s'alça l'efígie d'En Cristòfor Colom, la personalitat que adoptà En Joan Colom Bertran, fill, nét i besnét de banquers barcelonins, diputat, militar i ambaixador, entès en cosmografia fins al punt de ser admirat per En Ferrer de Blanes, i que prengué el nom de «Cristòfor» per analogia amb el sant gegant que du el Nen Jesús a coll i travessa les aigües.

Arribats aquí, potser és hora de recordar que en el projecte inicial del monument, En Colom apareixia amb la mà dreta al cor i l'esquerra subjectant el penó de santa Eulàlia, talment un Conseller en Cap de l'antiga Generalitat. Aquesta proposta no fou aprovada per les autoritats i s'obligà l'escultor a plasmar un Colom més impersonal, que no delatés tan explícitament la seva filiació catalana, i per això avui el tenim subjectant les Capitulacions i assenyalant la mar amb el braç estès. Però si algú està interessat de debò en «Descobrir Colom», com ens convidava En Xavi Ayén, és altament recomanable la Ruta Colombina guiada per En Jordi Bilbeny i l'INH, un dissabte de cada mes, que ens pot

ajudar a dimensionar molt més bé l'origen i la vida de l'home que —després de Crist— ha generat més interès i controvèrsia al llarg de la història de la Humanitat.

Pep Mayolas

Institut Nova Història